

ISSN-0354-401X

Социјална ^{БС} мисао

ЧАСОПИС ЗА ТЕОРИЈУ И КРИТИКУ СОЦИЈАЛНИХ ИДЕЈА И ПРАКСЕ

XXVII

септембар

децембар

2020

| 2

Београд

Социјална .....мисао

часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе

Часопис излази два пута годишње.

Преплата за 2020. годину 2.400,00 динара; за иностранство 50 ЕВРА

Уплата се врши на пословни рачун: **160-401741-78**, СОЦИЈАЛНА МИСАО, Београд
ПИБ 101724614; шифра делатности 22110; матични број 07504594; није у систему ПДВ-а

Појединачни примерак у продаји 1.200,00 динара

Студенти имају попуст 50%

Тираж 200 примерака

Издавач:

Издавачко предузеће СОЦИЈАЛНА МИСАО

11050 Београд, Мис Ирбијеве 56/II-10, тел. 063/297-570

e-mail: dubravka199@gmail.com, socijalnamisao@gmail.com

www.socijalnamisao.rs

Суиздавач:

Републички завод за социјалну заштиту Србије,

Београд, Теразије 34, телефон 3621-563, тел./фах 3621-569

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду,

Високог Стевана 2, телефон 218-3036

Компјутерска припрема и штампа

Чигоја штампа

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Србије број 413-00-411/2001-01 од 01. 08. 2001. године овај часопис, као публикација од посебног интереса за науку, ослобођен је плаћања пореза на промет.

Редакција

Дубравка Гавриловић, Живорад Гајић, научни сарадник др Марина Ковачевић Лепојевић, проф. др Александар Југовић, Марија Маљковић, проф. др Бранкица Поповић Ћитић, проф. др Миомира Костић, проф. др Дарко Димовски, проф. др Суада Буљубашић, проф. др Јагода Петровић, проф. др Мира Ћук

Издавачки савет

Проф. др Ана Гавриловић, Божидар Дакић, проф. др Зоран Илић, проф. др Милосав Милосављевић, проф. др Дејан Сумрак, проф. др Ђурађ Стакић

Главни и одговорни уредник

Дубравка Гавриловић

Заменик главног и одговорног уредника

Доцент др Марина Ковачевић Лепојевић

Секретарка редакције

Марија Маљковић

Издавач

Издавачко предузеће СОЦИЈАЛНА МИСАО, Београд

За издавача

Дубравка Гавриловић

Коректор

Оливера Величковић

Ликовна опрема

Марија Марковић

Први број часописа СОЦИЈАЛНА МИСАО појавио се 1994. године
Оснивач часописа Радул Јовановић

Марина КОВАЧЕВИЋ ЛЕПОЈЕВИЋ
Институт за педагошка истраживања
Београд

Прегледан рад
Примљено: 11.11.2020.
Прихваћено: 7.12.2020.

ПЕРСПЕКТИВА РАЦИОНАЛНОГ ИЗБОРА КАО ОСНОВ СИТУАЦИОНЕ ПРЕВЕНЦИЈЕ КРИМИНАЛА

Криминолози су традиционално веровали да је само мали број предиспонираних појединачно спремно да изврши кривично дело све док постоји прилика за то. На криминал се гледало као на знак личне и социјалне неприлагођености, док се данас узима за чињеницу по себи. Иако су утемељивачи ситуационе превенције криминала запажено одговорили на критику у моделу инкорпорирања технике које су примењиве на „експресивни“ криминалитет, стиче се утисак да теоретичари превенције и даље преиспитују приоритизацију рационалне перспективе у реакцији на криминалитет с обзиром на промене које се дешавају у структури криминалитета у савременом друштву. Циљ рада представља преиспитивање примарног ситуационог приступа у друштвеној реакцији на „експресивни“ злочинац. Најважнији закључци иду у правцу препознавања употребне вредности ситуационе превенције криминала у погледу великог броја кривичних дела која се сматрају „експресивним“, са тенденцијом да се опсег и прошири. Теорија рационалног избора такође се препознаје као одговарајућа основа при реаговању на крвном делу са „ограниченом“ рационалношћу.

Кључне речи: перспектива рационалног избора, ситуациона превенција, кривично дело

Увод

Концепт ситуационе превенције настаје седамдесетих година 20. века као одговор истраживача на проблеме у друштвеним одговорима на криминалитет који је тада сматрао искључиво последицом индивидуалне одговорности. С тим у вези, долази и до краха идеје

о ресоцијализацији преступника након објављивања резултата Мартинсонове студије која је изазвала велику пажњу јавности (Martinson, 1974). Аутори на основу познатих теоријских праваца нуде модел ситуационе превенције криминала као јединствени Практичан одговор на растући проблем криминала и очигледно немоћно друштво за заштиту од „патологије” појединаца. Пресудни утицај на опредељење за бављење контекстом извршења дела имали су резултати студија које су се бавиле изучавањем успешности третмана делинквената под пробацијом. Показало се да је успешност третмана у директној вези са околностима којима су делинквенти били изложени у посматраном периоду (Cornish & Clarke, 1975, према Cornish & Clarke, 2008).

У ужем смислу издваја се неколико основних теорија на којима је првобитно развијена ситуациона превенција настала, и то су: теорија рационалног избора, теорија дизајна средине, теорија рутинских активности и теорија животног стила (Clark, 1995). Међутим, како је овај правац у реаговању на криминалитет као последица научних критика унапређиван, укључује се и нешто шири опсег криминолошких теорија, поред следећих препознавања: теорија привлачења преступника, теорија сломљеног прозора и теорија о жаришним тачкама криминала (Schneider, 2015). Фелсон и Кларк (Felson & Clark, 1998) су издвојили три перспективе (пре него теорије) опортунитета: перспектива рутинских активности, перспектива образаца криминала и перспектива рационалног избора. Оне се, наиме, могу степенасто структурирати од теорије рутинских активности као најшире перспективе, која се бави условима за извршење кривичног дела на нивоу друштва, преко перспективе образаца криминала, која се бави условима за извршавање извршава локалном наном плану, до перспективе рационалног избора која се бави условима за извршење кривичног дела на нивоу криминалне ситуације. Заједно нам могу пружити одговор на то друштво и локална заједница и могу учинити да не дође до извршења кривичног дела, рачунајући на то да појединци праве изборе као одговор на потенцијал. Наведене теорије опортунитета међусобно се преплићу с тим да се као заједнички принципи који важе за све издвајају: прилика за извршење кривичног дела је генерални амбијент сваког кривичног дела; прилике за извршење распоређене су у времену и простору; прилике за извршење кривичног дела условљене су свакодневним активностима; једно кривично дело ствара услове за извршење другог кривичног дела; поједини производи стварају више прилика за извршење кривичног дела; социјалне и технолошке

промене производе нове прилике за извршење кривичног дела; прилике за извршење кривичног дела могу бити редуковане; редуковање прилика за извршење кривичног дела не користи увек на измештање криминала; и интервенције које су фокусиране на редуковање прилике за извршење кривичног дела могу имати ефекте и на ширем подручју (Felson & Clark, 1998).

Рационални избор се види као перспектива, концепт на коме почива ситуациона превенција криминала (Gilling, 1997). Посматра се криминална ситуација из угла учиниоца, односно мотиви који га наводе да изврши кривично дело у ситуацији када за то има прилику. Са перспективе рационалног избора криминално понашање је сврхисходно, рационално; доношење одлуке о извршењу кривичног дела је посебно за кривично дело; избори за извршење кривичног дела тичу се укључености и извршења кривичног дела; препознају се посебне фазе укључености у извршење кривичног дела. Генерално, укључивање теорија рационалног избора у криминологији донело је велике промене у правцу ефикасности редукације криминала. Главна претпоставка је да учинилац бар накратко мисли пре извршења дела узимајући у обзир неке бенефиције и цену кривичног дела.

Са друге стране, поставља се питање како помирити перспективу по којој је сваки злочин рационалан и диспозиционе теорије криминала.

Перспектива рационалног избора

За разумевање теорија рационалног избора у објашњењу ситуација вршења кривичних дела неопходно је разумети основне принципе Поперове (Popper) филозофије критичког рационализма (Кнеппер, 2007; Popper, 1959; Stoke, 1997). Иако Попер препознаје да је принцип рационалности људског понашања заправо оно што друштвеним наукама даје предност у односу на природне науке, не приписује му се универзални карактер (Stoke, 1997). Без обзира на то, принцип рационалности људског понашања сматра се незаобилазним делом сваке теорије (Кнеппер, 2007). Како Кнепер (2007) примећује, Поперова ситуациона логика која је превасходно коришћена у економији представља основу за разумевање ситуационе превенције криминала. Критика на рачун друштвених наука иде у смеру да треба размотрити тачке где се принцип рационалног избора сматра неуспешним и непредвиђеним, и тако много више може добити него

једноставно анализирањем ирационалног понашања. Почиње се са разматрањем проблема, предлажу се одржива теоријска објашњења, критикују предложена решења (уочавају се грешке и нуде нова решења), при чему се на последњем нивоу као резултат критике нуде решења. Попер је препознао значај конструкта „социјалне ситуације” и прогласио је фундаменталну категорију друштвених наука. Хајекова „логика избора” у економији била је инспирација за ситуациону логику. Ситуациона логика препознаје физичку средину (баријере и ресурсе) у којој појединац делује. У својој аутобиографији написано је да ситуациона анализа представља покушај генерализације методе економске теорије како би била применљива на теорију друштвених наука. Методологија ситуационе логике састоји се из четири фазе: 1. Опис ситуација (особа А налази се у ситуацији С); 2. Анализа ситуација (у конкретној ситуацији у складу с било којим понашањем Х); 3. Принцип рационалности где се разматра да ли се особе у конкретној ситуацији понашају рационално; 4. Објашњење (особа А је урадила понашање Х). Имајући у виду ситуациону логику изведену из економских наука, Гари Бекер, шездесетих година, и Роналд Кларк, седамдесетих година, применили су ситуациону логику у случајевима превенције криминала. Бекер је 1992. године добио Нобелову награду за примену макроекономског приступа у анализи криминала и нетржишном контексту генерално. Према Бекеру, особе се одлучују да изврше неку криминалну активност или не према томе да ли им се исплати, односно бенефите и цену укључивања у криминалне активности (материјална имовина, психолошка добит за друга дела). Процењује се вероватноћа да ће бити ухапшени и тежину санкције. Каже да криминално понашање такође одражава рационално размишљање и да се не разликује од размишљања просечних грађана. Поставља се питање зашто је сиромаштво повезано са већ криминалним активностима. Према Бекеру, јер више могу зарадити од бављења криминалом него легалним послом. Криминалом се претежно баве млађе особе јер им легални послови доносе много мање новца него личности са више радних искустава, при чему имају и много мање неких других прилика. То што су санкције блаже него код одраслих такође је од значаја. На крају, Бекер сматра да је могуће манипулисати стопом криминала, да она знатно опада са решеношћу институције да спроводи кажњавање и друго. Под утицајем економских теорија криминала, пошло се од претпоставке као по кривичном начину на који преступници задовољавају своје потребе за новцем, статусом, сексом,

узбуђењем и да задовољење тих потреба подразумева прављење одређених одлука и избора, што је условљено ограниченим временом и доступношћу релевантних информација.

Ако се прилика сматра кључном за одвијање криминалних радњи, онда се „рационални“ избор сматра кључним за одлуку учиниоца за вршење кривичног дела (Gilling, 1997). Према Кен Пизу (Ken Pease, 2006), полазна основа теорије рационалног избора је да приступници теже да стекну предност када бирају извршавајући кривично дело међу другим алтернативама. Њихова одлука заправо представља рационалан избор у односу на расположиво време, способност и доступност релевантних информација. Избор за вршење кривичног дела је сложен, укључује одлуку о кривичном ангажовању и одлуку о вршењу специфичног дела, што је краћи процес и усмеренији на тренутне околности. Трећи важан аспект перспективе рационалног избора је процес доношења одлука за вршење криминала и релевантне информације које се узимају у обзир варирају у зависности од врсте кривичног дела (Clarke, 1995). Рационалан избор је детерминисан и карактеристикама приступника (године, искуство), као и начином, односно фазом извршења криминалних радњи (Armitage et al., 2006). Осим тога, неформална социјална контрола сматра се веома важном када је одређење учинилаца за извршење кривичног дела у том питању. Фацитатори, физички (на пример, пиштољ), социјални (на пример, подршка у усавршавању криминалних вештина), хемијски (на пример, дрога, алохол), олакшавају извршење кривичних дела. Према томе, перспектива рационалног избора је врло сложена зато што укључује бројне варијабле, као што су време, способност, доступност информација, исплативост и друго, који се одређују за вршење дела у импулсивном маниру.

Ситуациона превенција криминала и перспектива рационалног избора

Теорија рационалног избора налази се у тесној вези са ситуационом превенцијом криминала којом се пре свега акценат ставља на микропревентивни приступ, односно заштиту физичке сигурности људи и приватних и јавних објеката. Ситуациона превенција криминала има за циљ да, са једне стране, разуме и предвиди како се мотивисани преступник, одговарајућа мета и одсуство способних чувара доводе у

везу на специфичној локацији. С тим у вези и због краткорочног домета примењених интервенција на локалном нивоу, без узимања социополитичког и културног контекста у обзир, овакав приступ се неретко сврстава у „административну криминологију” (Hayward, 2007). Културна криминологија се издваја као подручје које се бави експресивним криминалитетом, односно кривичним делима са елементима насиља (бес, нетрпељивост, узбуђење) (Hayward, 2007). Сматра се привременим решењем, које суштински не решава корене криминала за разлику од социопсихолошких програма. Као главни недостатак ситуационе превенције криминала издваја се мањак рефлексивности.

Настојећи да испитују да ли се емоције могу инкорпорирати у перспективи рационалног избора уопште, аутори су преиспитали могу ли се три аспекта пљачке – импулсивност, морална двосмисленост и „експресивност” уклопити у перспективу рационалног избора (de Hann & Vos, 2003). Главни закључак је био да се импулсивност не може посматрати као „виртуелни” избор, да се осећања попут страха, кривице и стида не могу просто неутралисати и да се између експресивности и циљева не може ставити знак једнакости. Перспектива рационалног избора не бави се временом да ли је учинилац непосредно пре извршења обавио анализу трошкова и добити, већ тиме да ли се њихово понашање може ретроспективно интерпретирати као рационално у светлу остваривања одређених интереса. Аутори сматрају да није могуће разумети и објаснити криминално понашање без обраћања пажње на то како учиниоци разумеју и тумаче извршење дела. Као и да је примереније гледати их као морална уместо „рационална” бића која желе да дају смисао свом животу (de Hann & Vos, 2003).

Погрешно се сматра (као на пример у Hayward, 2007) да учинилац при доношењу одлуке о извршењу кривичног дела разматра само монетарну, односно економску добит која произлази из остваривања циљева. Фарел (Farrell, 2010) је пример типично „експресивних” кривичних дела (џојрајдинг (џозридинг), хулиганизам, вандализовање графитима, срећно шамарање и сексуално злостављање деце) успео да објасни у контексту ситуационе превенције криминала. Увидом у цену, односно добити (нематеријалне) које прати извршење кривичних дела, стиче се утисак да су рационалне процене потенцијалног извршења веома значајне. Неке од нематеријалних добити су: уштеда времена и енергије, узбуђење, осећај контроле и моћи над другима, осећај слободе и контроле над својим поступцима, пораст самопоздања, сексуално задовољавање и друго. Цена за учињено кривично

дело такође може бити нематеријална, као пример: физичко, психолошко и емоционално трошење енергије, стид, кајање, кривица, негативно вредновање од стране значајних особа. Људи доносе одлуке између криминалног понашања и некриминалних алтернатива. Понекад су такве одлуке брзе и импулсивне. Кривична дела могу бити извршена рационално или са ограниченом рационалношћу. Појам ограничене рационалности дуго се већ користи у криминологији. Утемељио га је Херберт Симпсон (Herbert Simpson) (Campitelli & Gobet, 2010). Према томе, лоше и неадекватне одлуке, вођене емоцијама, које су „ирационалне“, уклапају се у перспективу рационалног избора и могу бити препознате као: интуитивне и импулсивне одлуке („нисам размишљао о идеји“), „неинформисане“ одлуке („нисам знао да имају видео надзор“) и емоционалне и одлуке услед замагљене свести („нисам јасно мислио“) (Farrell, 2010).

На примеру ситуационог модела превенције сексуалне злоупотребе деце уочава се неопходност комплетних примарних различитих интервенција (Kovačević Lepojević & Gutvajn, 2020). Модел ситуационе контроле сексуалне злоупотребе деце у образовно-васпитним установама представљен је као додатан модел заштите друштва који је истовремено усмерен и на контекст, учиниоце и жртве. Неке од техника ситуационе контроле сексуалне злоупотребе деце у образовно-васпитном контексту у правцу повећања напора учинилаца су: оснаживање мете (на пример, оснаживање рањивих група деце), контрола приступа (на пример, предвиђање процедура за посетиоце у вртићима, школама, ученичким домовима), одвлачење потенцијалних учинилаца (на пример, успостављање правила да наставници не комуницирају са ученицима путем приватних телефона или и-мејлова). Процедуре формалног надзора (на пример, видео надзор) требало би да повећају ризик за преступника да буде ухваћен. Контрола провокације представља идентификовање и отклањање ситуационих окидача (на пример, предвиђање ношења школских униформи). Редуковање оправдања подразумева технике којима се предвиђа одговорност свих актера, персонализују жртве, успостављају правила и разјашњавају последице (на пример, едукативне кампање, забрана употребе алкохола) (Kovačević Lepojević & Gutvajn, 2020).

Закључак

Главни закључак односи се на то да је инсистирање на проучавању рационалне перспективе потенцијалних извршилаца кривичног дела у склопу ситуационе превенције криминала сасвим оправдано. Отпор који су стручњаци из области криминологије имали према ситуационој перспективи у друштвеном одговору на криминал замагљена је тиме што су се криминолози претежно опредељивали да се баве контекстом, мање извршиоцима и жртвама. Даље, уочава се претерана поларизација у друштвеној реакцији на криминалитет тако што се, са једне стране, сврстава ситуациона превенција криминала, а, са друге, социопсихолошки програми превенције и третмана. Могло би се рећи да је то крајње некорисно с обзиром на то да су ове две перспективе међусобно компатибилне. Комплементарном систематичном применом ситуационог приступа и социопсихолошких интервенција несумњиво добијамо на ефикасности друштвених реакција на криминалитет.

Литература

- Armitage, R., Clarke, R., Pease, K., Savona, E., Montauti, M., Di Nicola, A. (2006). *Definition of final crime risk assessment mechanisms to measure risk of theft of electronic product and proof them against theft*. Milan: Universita Cattolica del Sacro Suore.
- Campitelli, G. & Gobet, F. (2010). "Herbert Simon's Decision-Making Approach: Investigation of Cognitive Processes in Experts". *Review of General Psychology*, 14(4), 354–364.
- Clark, R. (1995). "Situational Crime Prevention". *Crime and Justice*. 19(1), 91–150.
- Clarke, R.V., & Eck, J. (2003). *Becoming a Problem-solving Crime Analyst*. London: Jill Dando Institute of Crime Science.
- Cornish, D. B., & Clarke, R. V. (2008). "The rational choice perspective". In R. Wortley & L. Mazerolle (Eds.), *Environmental Criminology and Crime Analysis* (pp. 29–62). Devon: Willan publishing.
- Felson, M., & Clarke, R. V. (1998). "Opportunity makes the thief". *Police Research Series, paper*, 98(1–36), 10.

- Farrell, M. (2010). "Theory and Poisoning Contexts". In *Criminology of Poisoning Contexts* (pp. 19–43). Palgrave Macmillan, Cham.
- De Haan, W., & Vos, J. (2003). "A crying shame: The over-rationalized conception of man in the rational choice perspective". *Theoretical Criminology*, 7(1), 29–54.
- Gilling, D. (1997). *Theory, policy and politics*. London and New York: Routledge.
- Hayward, K. (2007). "Situational crime prevention and its discontents: rational choice theory versus the 'culture of now'". *Social Policy & Administration*, 41, 3: 232–50.
- Knepper, P. (2007). "Situational logic in social science inquiry: From economics to criminology". *The Review of Austrian Economics*, 20(1), 25–41.
- Kovačević Lepojević, M., & Gutvajn N. (2020). "Changes in social reaction to child sexual abuse: toward situational control in educational setting". *Kultura polisa*, 3.
- Martinson, R. (1974). "What works? Questions and answers about prison reform". *The Public Interest*, 35, 22–54.
- Pease, K. (2006). "Rational choice theory". In E. McLaughlin and J. Muncie, *The Sage Dictionary of Criminology*. London: Sage.
- Popper, K. (1959). *The logic of scientific discovery*. London and New York: Routledge.
- Schneider, S. (2015). *Crime prevention: theory and practice*. Boca Raton: Taylor & Francis Group.
- Stokes, G. (1997). "Karl Popper's political philosophy of social science". *Philosophy of the Social Sciences*, 27(1), 56–79.

PERSPECTIVE OF RATIONAL CHOICE AS A BASIS OF SITUATIONAL CRIME PREVENTION

By Marina LEPOJEVIĆ KOVAČEVIĆ

ABSTRACT

Criminologists have traditionally believed that only a small number of predisposed individuals are willing to commit a crime if there is an opportunity to do so. Crime was a sign of personal and social maladapt-

tation, while nowadays it is taken for granted. Although the founders of situational crime prevention have responded to criticism and incorporated into the model techniques applicable to “expressive” crime, it seems that prevention theorists continue to question prioritizing rational perspectives in response to crime considering changes in crime structure in modern society. The aim of this paper is to consider the applicability of situational prevention of “expressive” crime. The most important conclusions go in the direction of recognizing the use value of situational crime prevention in relation to many crimes that are considered “expressive”, with a tendency to expand. Perspective of rational choice is also recognized as an appropriate basis for responding to criminal acts with limited rationality.

Keywords: rational choice perspective, situational prevention, crime.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

364

СОЦИЈАЛНА мисао : часопис за теорију и критику
социјалних идеја и праксе / главни и одговорни уредник
Дубравка Гавриловић. - 1994, бр. 1/2- . - Београд :
Издавачко предузеће Социјална мисао : Републички завод
за социјалну заштиту Србије, 1994- (Београд : Чигоја
штампа). - 20 cm

Полугодишње.

ISSN 0354-401X = Социјална мисао

COBISS.SR-ID 102423047